
Ižangos žodis

Šiame „Menotyros“ numeryje mėginta atkreipti dėmesį į istorinės ir kultūrinės savimonės problemą, aptarti jos aspektus, pasireiškusius modernioje, t. y. XIX–XX a. Lietuvos kultūroje. Siekiant šio tikslo, pasitelktos įvairių sričių – filosofijos, literatūros, muzikos, dailės tyrinėtojų pastangos. Priklausomai nuo atskiro autoriaus interesų, jo žvilgsnio rakurso bei minties perspektyvos pateikiami tiek apibendrinančio pobūdžio apmąstymai, tiek pavienių kūrėjų ar kūrinių aptarimai, leidžiantys iš arti išsižiūrėti į pačias įvairiausias pastangas suvokti istoriją, įvardyti vieną ar kitą jos tarpsnį, rasti vietą joje sau ir amžininkams.

Įdėmiai ir konceptualiai paskutiniųjų dešimtmečių Lietuvos kultūros būklę apmąsto filosofė Audronė Žukauskaitė, muzikologė Rūta Goštautienė ir dailėtyrininkė Lolita Jablonskienė. Jų tekstuose nužymimos ir mūsų šiuolaikinės kultūros modernėjimo tendencijos, iš esmės pakeitusios asmens savivokos meninę raišką, ir, kaip šių tendencijų pasekmė, paaštrėjęs troškimas kurti sutaurintą istoriją, įsigyti tokius regimus jos ženklus, kaip naujosios Vilniaus universiteto bibliotekos durys ar Žemutinės pilies rūmai. Savo problematika su šiais tekstais susijusi ir Rasos Andriušytės studija, skirta Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūrybos suvokimui bei jos pristatymui XX a. antrojoje pusėje. Istorijos sampratos problemas XX a. meninėje kultūroje paliečia ir dailėtyrininkas Vidmantas Jankauskas bei literatūrologas Giedrius Viliūnas. V. Jankauskas per tapytojo Juozo Ignatavičiaus kūrybos apžvalgą atskleidžia tarpukario metų visuome-

nės istorinės savimonės prieštarigus bruožus, tam tikrą jos anachroniškumą. G. Viliūno straipsnyje apžvelgtas visas XX a. literatūros paveldas ir išskirti keli būdingi istorijos sampratos tipai atveriant kelią tolesniems šios problemos tyrinėjimams. Kiek siauresniu dailės taikymo politikos bei ideologijos tikslams aspektu tarpukario metų dailėje ikūnytą Lietuvos istorinį vaizdinį aptaria Giedrė Jankevičiūtė. Rūta Janonienė ir Paulius Subačius nukelia skaitytoją į XIX a. ir, pasitelkę atskirus konkrečius pavyzdžius, atskleidžia šios epochos pasaulėžiūros eklektiškumą, būdingą istorijos sampratai ir jos meniniam paveikslui. Rūta Janonienė aptaria Verkių rūmų, kaip tipiško lietuviško dvaro, vaizdavimą rusų kilmės dailininko Vasilijaus Sadovnikovo akvarelėse ir lenkų kilmės rašytojo Mykolo Balinskio tekstuose. Paulius Subačius analizuoja Antano Baranausko tekstus, aptardamas juos Apšviotos ir romantizmo idėjų sankirtoje ir išryškindamas poeto mąstysenos modernėjimą.

Žurnalo pabaigoje, kaip jau įprasta, pateikiama svarbių dailės istorijos plėtotei įvykių apžvalga, kurioje pristatoma Kaune vykusio konferencija „Mutacijos“, VDA Dailėtyros institute rengiamų seminarų programa, ekspozicija „Bakelito perlai“, veikianti Adelės ir Pauliaus Galaunių namuose, bei naujausia dailės istorijos disertacija, kurią apgynė Kultūros ir meno instituto darbuotojas Mindaugas Paknys. Pristatydama pastarąjį darbą Lina Balaišytė kartu trumpai įvardija naujausias Lietuvos dailės istorijos tyrimų tendencijas, kurias kaip tik ir reprezentuoja M. Paknio studija.

Giedrė Jankevičiūtė

Postmodernizmas, kapitalizmas ir regresyvi istorija posovietinėje arealybėje

---

Audronė Žukauskaitė

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58, LT-2004 Vilnius*

Straipsnyje analizuojamas posovietinis kontekstas, kuriam aprašyti pasi-
telkiamos heterotopijos, ektopijos, arealybės sąvokos. Tai tokios vietos ir
vietovės, kurių turinys yra grynai simbolinis ar išivaizduojamas. Šios vie-
tos fiksuoja reikšmės pokyčius arba nukrypimus: postmodernioje vartotojų
visuomenėje socialinės definicijos (socialinė klasė, antagonizmas) pritaikomos
privatumo plotmei, o tokia „privati“ sritis kaip geismas yra perkeliama į
socialumo plotmę. Įprasta laiko tęstinumo (chronologijos) samprata posovietinėje
arealybėje virsta chroniškais praeities pasikartojimais, sukuriančiais nuolat
regresuojančios istorijos modelį.

Raktažodžiai: postmodernizmas, vartotojų visuomenė, prekė, geismas,
regresyvi istorija

UTOPIJOS, HETEROTOPIJOS, EKTOPIJOS

Totalitarinio režimo griūtis bei jį pakeitusi „dainuojanti revoliucija“ iškėlė daugybę socialinių, politinių, ideologinių klausimų. Tačiau socialinė ir politinė reikalo pusė rodosi išsprendžiama, palyginus su „epistemologiniu lūžiu“, kuris ištiko mus, bandančius apibrėžti ir įvardyti naująją situaciją. Ar naujos teritorijos vis dar aprėpiamos mūsų turimomis erdvės kategorijomis? Ar nauji „istorijos“ naratyvai, vis labiau išsišakojantys „mažieji pasakojimai“ nepakeitė įprastinės laiko sampratos?

Akivaizdu, jog klasikinės erdvės ir laiko sąvokos negali tinkamai reprezentuoti posovietinio konteksto. Kalbėdami apie posovietinę topografiją stokojame apibrėžtų vietų, jų tęstinumo bei ribos jausmo. Laiko plotmėje susiduriame arba su chroniškais praeities pa(si)kartojimais, arba su „gyvosios dabarties“ stoka – achronija. A. Sverdiolas, analizuodamas dabartinės lietuvių kultūros erdvėlaikio ypatybes, pastebi kultūrinių įvykių polichroniškumą („viskas pasidaro neapibrėžtai vienalaikiška“) ir policentriškumą. Erdvės ir laiko plotmių hierarchijos arba aiškaus išsidėstymo stoka verčia minėtą autorių rinktis anachronijos ir atopijos sąvokas, nes kultūriniai bei intelektualiniai įvykiai neturi savo laiko ir erdvės¹. Kultūriniai įvykiai paprastai vėluoja tapdami anachronizmais; net jei jie įvyksta chronologiškai tinkamu metu, jiems vis tiek trūksta autentiškumo ir savosios esmės. Neatsitiktinai posovietinis kontekstas laikomas postmoderniu reiškiniu: jis neturi dabarties, savo laiko ir erdvės. A. Sverdiolas netgi tvirtina, jog postkomunistiniuose kraštuose postmodernas siekiąs

daug giliau negu Vakaruose, nes reliatyvizmas ir nihilizmas čia yra ne teorinio, o praktinio pobūdžio².

Tokia interpretacija remiasi labai aiškia prielaida, jog įvykiai, arba „dalykų padėtys“ ne tik gali, bet ir privalo turėti savo laiką ir vietą, be to, jie būtina turi būti „turiningi“ – pripildyti savasties arba savosios esmės. Toks požiūris numato ne tik teleologinę, bet ir teologinę, arba dievišką, perspektyvą: tik dieviškas žvilgsnis gali palaikyti ir suvokti pasaulio tvarką bei sklidinai užpildyti ją tikrosiomis esmėmis. Tačiau ar galime, ar privalome imituoti dieviško žvilgsnio perspektyvą? Suvokdami paties klausimo absurdiškumą, veikiausiai paklauskime kitaip: ar viskas privalo turėti savo laiką ir vietą? Jei sutinkame su teiginiu, jog posovietinis kontekstas iš esmės yra postmodernus reiškiny, daug parankesnės čia būtų heterotopijos ir heterochronijos sąvokos, pasiūlytos M. Foucault. Heterotopijos yra tokios mišrios vietovės, kurios užima tam tikrą erdvę, tačiau nurodo kitą erdvę ar tikrovę. Pavyzdžiui, veidrodis ar kino teatras realiai egzistuoja, tačiau jų produkuojamas vaizdas nukelia mus į fantazinę realybę³. Heterotopijos reikšmė paaiškėja palyginus ją su utopija: utopija paprastai reiškia gerus dalykus, kurie neįvyksta, „neturi vietos“ (*u-topos*); heterotopija, priešingai, yra tokia vieta, kuri realiai egzistuoja, tačiau jos turinys arba reikšmė perkelia mus į kitas išivaizduojamas plotmes. Heterotopijos dažnai yra susijusios su heterochronijomis, kurios reiškia „persiklojimus laike“⁴.

Vienu iš tokių heterotopijos ir heterochronijos pavyzdžių galime laikyti Valdovų rūmų atstatymo projektą. Valdovų rūmai būtų realiai egzistuojanti vieta,

kuri simboliškai įkūnytų Lietuvos valstybingumo fantaziją. Akivaizdu, jog atstatymo iniciatoriams rūpi ne archeologinė ar genealoginė buvusio fakto interpretacija, bet veikiausiai tam tikrų politinių grupuočių, kurios neturi nei moralinės, nei ekonominės atmosferos, legitimacija. Valdovų rūmų projektas turėtų kompensuoti ne tik valstybingumo (nuo LDK iki šių dienų imtinai), bet ir politinio pasitikėjimo bei konsensuso stoką. Kartu Valdovų rūmai yra puikus heterochronijos pavyzdys: jie išdygtę greta klasicistinės Katedros bei ją įrėminančios aikštės, kurios buvo suprojektuotos, kai rūmai jau seniai neegzistavo. Rūmų atstatymas klasicistiniame kontekste sukurtų „natūraliai“ neįmanomą laiko susisluoksniavimą, nes rūmai ir Katedra niekuomet neegzistavo greta.

Pasinaudodami J.-L. Nancy pasiūlyta ektopijos sąvoka (kuri reiškia nukrypimą medicinine prasme, pavyzdžiui, organo buvimą ne savo vietoje) rūmų atstatymo projektą galime laikyti ektopija – savotišku nukrypimu, pažeidžiančiu tapatybės logiką bei „natūralią“ daiktų tvarką. Tačiau priešingai nei anksčiau cituotiems lietuvių autoriams, toks „natūralios tvarkos“ nebuvimas mums neatrodo nei smerktinas, nei pranašaujantis pasaulio pabaigą: posovietiniame kontekste ektopijos įgyja pozityvią prasmę, jos tampa savotiška norma, o ne patologiniu nukrypimu. Posovietinis kontekstas pateikia daug tokių ektopijų pavyzdžių: galime konstatuoti neproporcingą socialumo (klasinių skirtumų ir antagonizmo) nukrypimą į privataus gyvenimo sritį. Postmoderni vartotojų visuomenė išplečia socialumo ribas tiek, jog privatumo ir intymumo sąvokos netenka bet kokios prasmės. Ir atvirkščiai: tokia „privati“ sritis kaip geismas yra perkeliama (*ektopos*) į socialumo plotmę. Panašūs nukrypimai gali būti aptikti ir apmąstyti ne tik erdvės, bet ir laiko plotmėje: pavyzdžiui, įprasta laiko tęstinumo (chronologijos) samprata posovietinėje plotmėje pakeičiama chroniškais praeities pa(s)kartinimais, sukuriančiais savotišką „pirminį uždelstumą“.

Heterotopijos ir ektopijos sukuria simbolinius įvykius; nepriklausomai nuo to, ar šie įvykiai iš tiesų įvyksta, ar ne, jų statusas yra grynai įsivaizduojamas arba simbolinis. Galime teigti, jog heterotopijos ir ektopijos žymi tokias vietas, arba *arealus*, kurie yra arealūs arba *nerealūs*, neatskleidžiantys „realybės veido“. Vienas iš daugelio pavyzdžių: institucija, turinti užtikrinti lygias vyrų ir moterų galimybes Lietuvoje, savo užduotį suvokia paradižiui: jei parašyta *in littera*, jog tam tikra įmonė nori įdarbinti vyrą ar moterį, tai interpretuojama kaip lygių galimybių pažeidimas, tačiau jei iš tiesų pasamdomas vyras arba moteris – tai laikoma teisingu ir teisėtu aktu. Taigi arealybės sąvoką rezervuojame žymėti tiems įvykiams, kurie realiai egzistuoja, kurie *reiškia vietą*, tačiau jų turinys yra aiškiai fantazinės prigimties.

POSTMODERNIZMAS, ANTAGONIZMAS, GEISMAS

Pirmasis nukrypimų tipas, aptiktas socialumo/privatumo plotmėje, nurodo į platesnį kontekstą bei kintančias socialumo ir subjektyvumo sampratas postmodernioje filosofijoje. Postmoderni vartotojų visuomenė, pasak J. Baudrillard'o, panaikina socialinius skirtumus bei žymes – vartojimo sraute išnyksta bet kokia socialinė tvarka ir hierarchija. Perėjimas nuo modernios prie postmodernios, nuo industrinės prie vartotojų visuomenės reiškia „socialumo mirtį“. Pasinaudodami kita gerai žinoma teze galime teigti, jog „visuomenė neegzistuoja“, ji pakeičiama horizontaliais rinkos santykiais. Tam tikra prasme vartotojų visuomenėje „išsipildė“ svarbiausia socializmo fantazija: išnyko klasių skirtumai bei antagonizmas. Paradoksaliu būdu visiškai skirtingi politiniai režimai, tarpusavyje niekaip nepalyginami ir nesuderinami, produkuoja tą patį reikšmės efektą. Tiesa, ši reikšmė realizuojama skirtingais signifikantais: vartotojų visuomenė klasinius skirtumus panaikina teigdama lygias kiekvieno galimybes vartoti, socializmas – teigdamas lygias kiekvieno galimybes dalyvauti gamybos procese, kai tie, kurie gamina ir dirba, galės disponuoti tiek gamybos įrankiais, tiek gamybos produktais ar rezultatais.

Kaip šiame kontekste galime apibrėžti mūsų dabartinę posocialistinę būklę? Suprantama, ši būklė yra heterotopinė, ji sudaryta iš skirtingų ideologijų bei socialinių formų. Kaip teigia E. Laclau, „prieštaravimo principo neįmanoma pritaikyti visuomenei: iš to seka, jog kažkas gali būti ir nebūti toje pačioje vietoje ir tuo pačiu metu“⁵. Todėl posocialistinę būklę galime apibūdinti kaip akivaizdų prieštaravimą: čia vyrauja vėlyvojo kapitalizmo vartojimo (konsumerizmo) ideologija, kuri ragina individus laisvę, pasitikėjimą bei savigarbą įgyti vartojimo būdu. Deja, ši ideologija nukreipta į labai neturtingus žmones, priklausančius tai socialinei klasei, kuri vis dar savinasi gamybos įrankius, nes vis dar pati gamina daugelį dalykų, pavyzdžiui, siuvasi drabužius ar augina daržoves. Taigi, kai aptinkame, jog posovietinė visuomenė vartojimo vertybės nelaiko savaime suprantamu dalyku, tai kyla ne dėl sovietinio mentaliteto, kaip dažnai yra manoma, bet dėl prieštarų ir nesuderinamų ideologijų. Viena kitai prieštarauja ne tik ideologijos, bet ir socialinės realijos, kai sovietinis skurdas egzistuoja greta vartojimo prekių pertekliaus.

Tai yra viena iš priežasčių, kodėl mūsų posovietinė ar postmoderni visuomenė yra draskoma klasiinių prieštaravimų ir antagonizmo. Šiuo atveju antagonizmas reiškia ne tiek „normalų“ antagonizmą, egzistuojantį tarp socialinių klasių, kiek antagonizmą, kuris susikuria tarp skirtingų socialinių būklių ar for-

macijų. Atrodytų, jog „Titanikas“, kuris simboliškai nuskendo kartu su visais egzistuojančiais klasiniais skirtumais, išnirio ir vėl iš naujo tęsia savo nutrūkusią dramą. Kalbant apie šių ideologijų neatitikimą, arba nesuderinamumą, verta pastebėti, jog tai, kas neįmanoma logiškai, įmanoma socialiai: vartojimo ideologija sugeba pateisinti, „racionalizuoti“ net šią savo nesėkmę, įtraukti ją į „reikšmingą“ interpretacinį kontekstą. Kaip įtaigiai nurodo vieno didžiausių parduotuvių tinklo pavadinimas – vartoti gali kiekvienas („tu gali“), nors ir skirtingu mastu: vieniems – *Maxima*, kitiems – *Minima*.

Šiame kontekste, prieštaraudami J. Baudrillard'o tezei, galime teigti, jog socialumas niekur neišnyksta, netgi priešingai – posovietinėje realybėje viskas tampa socialu. Kiekviena mūsų gyvenimo detalė, kiekvienas mūsų kasdienybės veiksmas yra socialiai konotuotas, turi ideologinę prasmę. Privatumo, intymumo ar net paslapties sąvokos priklauso nebent išivaizdavimo sferai, nes vartojimo ideologija atima iš jų bet kokią prasmę. Privatumo ir intymumo vertę apibrėžia tik socialiniai mainai. Kas gali būti intymiau, nei praustis po dušu savo vonioje? Deja, vos tik panaudojus *Shiseido* kūno balzamą, šis veiksmas praranda bet koki intymumą: jis tampa socialiai konotuotas ne tik dėl to, kad naudojama prekė – kūno balzamas, bet ir dėl to, kad šiuo paskiru veiksmu išitraukiama į simbolinį rūpesčio savimi, malonumo, savo asmenybės naudojimo diskursą.

Taigi vartojimo ideologija tampa neatskiriama nuo geismo sampratos. Greta antagonizmo ir klasinių skirtumų geismas yra dar viena „postmodernios būklės“ charakteristika. Geismas čia reiškia griežtai objektyvų ir socialų polinkį, neturintį nieko bendra su seksualumu Z. Freudo apibrėžta prasme. J. Lacanas pirmasis apibrėžė geismą kaip intersubjektyvų bei socialinį santykį; geismas reiškia ne geismą Kitam, bet Kito geismą, t.y. Didžiojo Kito gebėjimą geisti su mumis ir vietoje mūsų. Todėl neatsitiktinai būtent prekė tampa bendru geismo objektu: prekė susieja visus kaip bendro potraukio objektas. Tam tikra prasme vartojimo geismas sublimuoja ar net išstumia Z. Freudo aprašytą seksualumą – potraukis vartoti tampa stipresnis už *libido*. Kai kurie teoretikai netgi teigia, jog prekė taip paveikia žmonių santykius, jog sukuria pagrindą kilnesniam meilės jausmui⁶. Pavyzdžiui, šeimos institucija būtų jau seniai nunykusi, jei ne ši bendro vartojimo galimybė.

Taigi bendras vartojimo poreikis yra vienas tų socialinių mechanizmų, kurie tuo pačiu metu produkuoja visiškai skirtingus reikšmės efektus: viena vertus, vartojimo poreikis kuria klasinius skirtumus ir antagonizmą, kita vertus – vienodumo ilgesį. „Būtent *vienodumas* [...] tampa vieninteliu bendru geismo objektu postmoderniame pasaulyje“, – teigia D. MacCannell ir J. Flower MacCannell⁷. Tai reiškia, jog klasikinė

priešprieša tarp skirtumo ir tapatybės yra keičiama nauja – tarp skirtumo ir vienodumo. Jei tapatybė sukuriamas refleksijos aktu, tai vienodumas yra kuriamas performatyviai – remiantis pakartojimu bei imitacija. Imitacija, arba *mimesis*, niekada nesukuria tapatybės, tik viso labo pakartoja, kopijuoja išivaizduojamą prototipą. Tokiu būdu prekė tampa simuliakru, kuris tarsi patenkina vienodumo poreikį, tačiau kartu sukuria naujus poreikius ir naują stoką – vienodumo „objektas“ niekada nėra užbaigtas savyje.

Vienodumo samprata perkelia mus į išivaizdavimo plotmę: viena vertus, kaip jau minėjome anksčiau, vienodumas gali būti performuotas tik imitacijos dėka; kita vertus, pats imitacijos objektas yra išivaizduojamas – jis yra mūsų vaizduotės padarinys. Dažnai teigiama, jog išivaizdavimo ekspansija ir „tikrovės“ nuvertėjimas yra dabarties reiškinys, žymintis perėjimą nuo industrinės prie vartotojiškos arba nuo modernios prie postmodernios visuomenės. Deja, negalime pritarti šiai pozicijai, nes neturime jokių galimybių patvirtinti ar aprašyti „objektyvią realybę“, kuri, kaip manoma, logikos ir laiko atžvilgiu yra pirmesnė už išivaizduojamą. Taigi, norėdami išvengti klasikinės priešpriešos tarp išivaizduojamos realybės ir „tikrovės“, kalbame apie vienodumo arealybę.

Vienodumo poreikis visuomet susijęs su tam tikra vieta: prekyvieta (prekė kaip vienodumo matas), TV šou (gyvenimo stilių vienodumas), Europos sąjunga (politinis ir ekonominis vienodumas), istoriniais monumentais bei istorinėmis rekonstrukcijomis (tautinis vienodumas). Nors šie vienodumo arealai realiai egzistuoja, jų prasmė yra areali, arba fantazinė. Arealai funkcionuoja kaip tušti signifikantai, kitaip tariant, jie neturi fiksuoto turinio. Kaip teigia E. Laclau, „tušti signifikantai reprezentuoja ne tai, kas buvo aktualiai realizuota, bet tai, kas iš esmės yra nepasiekiamas. Tai reiškia, jog mes susiduriame su esmine stoka, su neįmanomu objektu, kuris, kaip teigia Kantas, pasirodo per adekvačios reprezentacijos neįmanomybę“⁸. Kadangi nei vienas signifikantas negali reprezentuoti tam tikro turinio adekvačiai, kiekvienas jų gali būti lengvai pakeičiamas kitu: prekė (pavyzdžiui, ledai) paremia meną; menininkai remia istorinių monumentų atstatymą (pavyzdžiui, Valdovų rūmų); istoriniai monumentai ir jų rekonstrukcijos tarsi patvirtina, jog mes laikomės europietišku tradicijų ir vertybių, liudija mūsų ir Europos arealo vienodumą.

REGRESYVI ISTORIJA

Šiame kontekste dažni „pabėgimai į istoriją“ deklaruoja mūsų autentiškumo siekį, priešpriešindami jį visa suvienodinamam rinkos poveikiui. Tačiau net ir autentiškumas neišvengia palyginimo logikos, todėl ir jis funkcionuoja kaip prekė, sukurta remiantis

imitacija ir pamėgdžiojimu. Ketinimas atstatyti Valdovų rūmus čia yra geras pavyzdys: vienas šio projekto iniciatorių per TV šou buvo paklaustas, kokia tokio atstatymo vertė, jei tikslus atstatymas yra neįmanomas dėl informacijos stokos ir mes iš anksto žinome, jog kuriame kičą? Atsakymas buvo nuširdus: mes žinome, jog tai kičas, tačiau toks pat dalykas buvo padarytas Varšuvoje. Matome, jog ir autentiškumas funkcionuoja lyg tuščias signifikantas, kuris lengvai gali būti pakeičiamas bet kuriuo kitu: viena socialinė grupė savo autentiškumą įgyja atstatydama Valdovų rūmus, kita – atkurdamą akmeninius pagonybės aukurus (galime tik spėlioti apie jų informacijos šaltinį), trečia – pirkdama Biedermeierio stiliaus baldus. Šiuo atveju mums svarbu akcentuoti ne priežastis, dėl kurių vienas ir kitas konkretus turinys „užgrobia“ tuščio signifikanto vietą, bet veikiau konstatuoti atsitiktinį ir laikiną šio „užgrobimo“ pobūdį.

Šiame „istorinių pabėgimų“ kontekste galime aptikti kitą nukrypimą, arba ektopiją, tipą, kuris siejasi su laiko plotme, tiksliau, su mūsų nesugebėjimu suvokti reiškinį chronologiškai, priimti dabarties keistumą ir nenumatomumą. Įprastas laiko tęstinumo pojūtis yra keičiamas chroniškais praeities pa(si)kartojimais, sukuriančiais „pirminį uždelstumą“. Deja, šie pa(si)kartojimai nesutampa su sąmonės gebėjimu prisiminti, gražinti ir atminti. Prisiminimo momentu patirtis yra „gyva“, tačiau mes nei akimirka neužmirštame jos fantazinės prigimties. Priešingai šiai įprastinei sąmonės nuostatai, čia mes susiduriame su tokios rūšies sąmone, kuri praeities fantazijas ne tik sutapatina su dabartimi, bet jas suvokia ir kaip būsimas užduotis. Šis apibrėžimas tinka ne tik tam tikroms „trauminėms“ grupėms (II PK veteranams, imigrantams), bet ir vyraujančiai ideologijai, kuri savo uždaviniu laiko prarasto rojus atkūrimą (iki Valdovų rūmų imtinai). Tai gi net kurdamą ateities projektus ši sąmonė nuolat grįžta „atgal į praeitį“, ateitį suvokdama per neišvengiamą „pirminį uždelstumą“.

Nesugebėjimas suvokti „gyvosios dabarties“ psichoanalitiškai gali būti interpretuojamas kaip „gedėjimas“. Totalitarinio režimo anomalija dažnai skatina susimąstyti apie situaciją, kuri būtų susidariusi, jei istoriniai procesai vyktų natūraliai, be jokios išorinės prievartos ar suvaržymų. Ši nostalgiška mintis būdinga Rytų Europos mentalitetui: dažnai ji įgauna apgailėstavimo formą, virsta aistra paminklams, archyvams ir laidotuvių apeigoms. „Gedėjimas“ ilgainiui tampa chroniško negalavimo būseną, kuri gali pasikartoti bet kuriuo metu ir bet kokiame kontekste. Psichoanalizės kontekste „gedėjimas“ laikomas normalia psichine būseną, kuri susidaro kaip atsakas į tam tikrą praradimą ar stoką: subjektas tapatinasi su prarastu objektu ir save suvokia kaip šios stokos objektą. Tai gi „gedėjimas“ yra visiškai natūrali tota-

litarinio režimo subjektų/objektų (kai kalbame apie sovietinį kontekstą) arba kai kurių „trauminių“ grupių (kai kalbame apie posovietinį kontekstą) reakcija. Tačiau jis tampa akivaizdžiu nukrypimu – ektopija – mūsų liberalios demokratijos kontekste. Galime klausti, kas yra jos praradimo objektas? Ko ji gedi? Kodėl mes ruošiamės statyti paminklą valstybingumui, užuot kūrę pačią valstybę? Ar mūsų valstybė yra tokia unikali, kad jai reikia paminklo, ar mes tiesiog norime tokiu būdu įsitikinti, jog ji egzistuoja?

Imkime kitą pavyzdį, už kurį aš dėkinga istorikui E. Railai. Vilniaus universitetas užsakė savo bibliotekai naujas duris, kurios simbolizuoja Pirmąją lietuvišką knygą. Tiesą sakant, šios durys niekada neprasivėrė (net inauguracijos metu) ir nepanašų, kad kada nors ruošūsi tai daryti: šių durų dizainas ir funkcija (tiksliau, nefunkcionalumas) rodytų, jog tai ne durys, o veikiau antkapio plokštė⁹. Tai gi Vilniaus universitetas nusprendė padoriai palaidoti Pirmąją knygą, užuot jas spausdines ar nupirkęs bibliotekai naujų. Kaip galėtume interpretuoti šį geismą antkapiams bei monumentams? Ar tai vienas pavyzdžių, demonstruojančių mūsų priklausymą „mirties kultūrai“, ar, interpretuojant psichoanalitiškai, – nenumaldomą mirties geismą? O gal tai viso labo troškimas identifikuotis, atrasti stabilias formas ir apibrėžtas vietas, kurios kompensuotų mūsų dabartinės būklės miglotą neapibrėžtumą? Gal šis identifikacijos poreikis yra vienintelis įmanomas būdas užpildyti socialinių, istorinių ir kultūrinių tapatybių stoką?

Identifikacijos poreikis gali būti interpretuojamas kaip tam tikra reakcija į vienodumo viešpatavimą, kuris įsigali imituojant ir pakeičiant tapatybes. Kaip jau teigėme anksčiau, vienodumo sukurti produktai funkcionuoja kaip prekė, net jei jie reprezentuoja intelektualias ar kultūrinės vertybes. Šiuo atžvilgiu identifikacijos aktas skiriasi tuo, jog sukuria unikalų, nepakeičiamą ryšį su tam tikru objektu: antkapis ar monumentas yra tam tikras Daiktas, kuris įkūnija autorinį santykį ir tarsi garantuoja mūsų išskirtinę poziciją šio Daikto atžvilgiu. Tokiu būdu Daiktas priklauso „tikrovės“ sričiai: jis pertraukia nesibaigiantį imitacijos procesą ir, produkuodamas *jouissance*, patenkina mūsų troškimą.

Kita vertus, argi Daiktas nėra ta apibrėžta vieta, kuri pririša mus, nors ir netiesiogiai, prie dabarties momento? Ar dabartis gali būti suvokiama kaip nors kitaip? Tam, kad suvoktume dabarties momentą, visuomet turime leisti į aplinkkelius ir vėluoti – prarasti šiek tiek laiko. Šiuo požiūriu nesugebėjimas suvokti dabarties, kuri mes laikome svarbiu posovietinio mentaliteto bruožu, gali būti laikomas visiškai normaliu reiškiniu. Ektopijos ir nukrypimai šiame kontekste įgauna pozityvią reikšmę: posovietinė arealybė pagal apibrėžimą yra ektopinė, stokojanti apibrėžtos vietos ir savo tikrosios esmės. Nors anato-

mijos atlase ektopijos reiškia tam tikrą nukrypimą ar net patologiją, teksto anatomijoje, kuri vadinama retorika, nukrypimai bei perkėlimai tampa bet koks naujovės šaltiniu. Todėl ektopijų interpretacija visiškai priklauso nuo to, kaip mes pasirenkame suvokti posovietinę arealybę – kaip anatominių kūną ar kaip tekstą.

Gauta 2002 03 06

Nuorodos

- ¹ A. Sverdiolas, Rėtis ir korys. Dabartinės lietuvių kultūros erdvėlaikio ypatybės, *Metmenys*, 2000, Nr. 79, p. 27–29.
- ² Ten pat, p. 31.
- ³ M. Foucault, Of Other Spaces, *The Visual Culture Reader*, ed. by Nicholas Mirzoeff, London and New York: Routledge, 1998, p. 239–240.
- ⁴ Ten pat, p. 242.
- ⁵ E. Laclau, *Emancipation(s)*, London and New York: Verso, 1996, p. 6.
- ⁶ D. MacCannell and J. Flower MacCannell, Social class in postmodernity. Simulacrum or return of the Real?,

Forget Baudrillard?, ed. Ch. Rojek and B. S. Turner, London and New York: Routledge, 1993, p. 135.

⁷ Ten pat, p. 134

⁸ E. Laclau, ten pat, p. 39–40.

⁹ E. Raila, Laiškas redaktoriui. Apie mirusiųjų miestą, *Naujasis židinys*, 2001, Nr. 6, p. 289.

Audronė Žukauskaitė

POSTMODERNISM, CAPITALISM, AND REGRESSIVE HISTORY IN THE POST-SOVIET REALITY

S u m m a r y

The article analyzes the post-Soviet context which is described in terms of heterotopia, ectopia and areality. These terms signify different sorts of places that refer to the imaginary or symbolic content. At the same time these places fix the change and displacement of signification: in post-modern consumer society social definitions (social class, antagonism) are displaced into the private sphere and *vice versa*: such “private” notions as desire belong to the social sphere. The common sense of time continuity (chronology) is displaced by chronical repetitions of the past, which produce the model of regressive history.